

UOT-811.11-112

Səhifə: 100-104

<https://doi.org/10.59849/2663-8967.2024.2.100>

Tairə Axundova

Dövlət Gömrük Komitəsinin Akademiyası

BƏDİİ TƏRCÜMƏDƏ LİŊQVOMƏDƏNİ KOMPETENSİYA: MƏZMUNU VƏ NƏZƏRİ ƏSASLARI

XÜLASƏ

Dil ətraf aləmin təsviri kimi, hər bir dil və həmin dilin daşıyıcıları üçün özünəməxsus, unikal dünyagörüşü əks etdirir. Dillər və mədəniyyətlər arasında həm əhəmiyyətli, həm də kiçik fərqlər haqqında məlumatlı olmaq ümumiyyətlə humanitar elmlər üzrə mütəxəssislər və xüsusən də xarici dillərin tədrisi üçün xüsusilə vacibdir.

Bədii tərcümə prosesində xarici dil və milli mədəniyyətin kompleks şəkildə öyrənilməsi məsələsinə xüsusi diqqət və önəm verilir. Linqvomədəni dəyərlər sistemi kimi insan, dil və mədəniyyət arasında obyektiv əlaqəni üzə çıxaran bir amil kimi dəyərləndirilir.

Bildiyimiz kimi, bir dildən digər dilə tərcümə prosesində tərcümə etdiyiniz dilin daşıyıcılarının mənimsənilməsi böyük əhəmiyyət kəsb edir. Məqalə bədii tərcümə prosesində hədəf dilin mədəniyyətinin mənimsənilməsinə həsr olunmuşdur.

Məqalənin yazılmasına Azərbaycan, rus, ingilis dillərindəki mənbələrdən istifadə olunmuşdur.

Aşar sözlər: kompetensiya, linqvokulturologiya, tərcümə, bədii, dil.

Giriş: Dil və mədəniyyətin əlaqəsi və qarşılıqlı münasibəti problemi mədəniyyətşünaslıq, sosiologiya, fəlsəfə və əlbəttə ki, dilçilik kimi bir çox elmlərin nümayəndələri tərəfindən araşdırılır. Dil mədəniyyətin əsas tərkib hissəsidir, onun vasitəsilə insanlar arasında ünsiyyət, bilik və təcrübə mübadiləsi həyata keçirilir. Müasir dünyada, kütləvi qloballaşma prosesində müxtəlif mədəniyyətlərin nümayəndələri ilə, müvafiq olaraq, müxtəlif dillərdə danışanlarla ünsiyyətə ehtiyac hər gün artır və bununla yanaşı, cəmiyyətin mədəniyyətlərarası ünsiyyət problemlərinə və məsələlərinə marağı artır. Linqvokulturologiyanın əsasında dil dayanır. Dilə elmi mənbələrdə müxtəlif təriflər verilib. Onlardan biri də budur: “Dil-insanlar arasında ünsiyyət vasitəsi olub, onların bir-birlərini başa düşmələrinə və bir-birləri ilə fikir mübadiləsi etmələrinə imkan verən səs, söz və qrammatik vasitələr sistemi” [2,s.11].

Hər hansı bir şəxsin xarici dil bilik səviyyələrini müəyyən edərkən tarix, mədəniyyət və ədəbi irs haqqında məlumatları ehtiva edən linqvokulturoloji və linqvokulturoloji biliklərin mənimsənilməsi məsələləri ön plana çıxarılır. Hər hansı bir xarici dili mənimsəmək və ya bir dildən digərinə tərcümə etmək üçün tərcüməçi və ya dil öyrənən linqvokulturoloji kompetensiyanın yüksək səviyyədə mənimsəməlidir. Kompetensiya - fərdin təcrübə və ya biliyə malik olduğu sahə anlamında işlənir. Mənbə dildən hədəf dilə tərcümə edən hər bir kəs linqvokulturoloji kompetensiyaya malik olmalıdır.

“Qloballaşan münasibətlər insanı əsrlər boyu adət etdiyimiz linqvokulturoloji “yuva”sından çıxarır, onu sivilizasiyanın simasızlaşmış “mədəni münasibətlər” atəşfəşanlılığına dəvət edir” [1,s.142]. V. Humboltun təbirincə desək dilin işi cızılmış müəyyən dairədə fəaliyyət göstərir. Onun fəaliyyəti isə birbaşa aid olduğu xalqın, millətin ruhu ilə bağlıdır. Bədii əsərlərdəki linqvokulturoloji əhəmiyyət daşıyan söz və ifadələrin tərcüməsi zamanı tərcüməçi bu tip dil vahidlərini özü yaxşı mənimsəməli, nə olduğunu, hansı semantikada işlənməsini öyrənməli, bir növ sözün ruhunu duymalı sonra digər dilə tərcümə etməlidir.

N.D. Galskova, D.I. Başurina, V.V. Safonova, I.V. Xarçenkova, L.K. Sayaxova, A.V. Getmanskaya və başqa alimlərin əsərləri linqvokulturoloji kompetensiyanın dərk və müəyyən edilməsi probleminə həsr edilmişdir.

Buradan belə bir sual meydana çıxır ki, linqvokulturoloji kompetensiya nədir? Ona necə tərif vermək olar. Linqvokulturoloji kompetensiyanın mövcud təriflərinin təhlili bizə bir sıra nəticələr çıxarmağa imkan verir. Elmi mənbələrdə linqvokulturoloji kompetensiyaya bir çox təriflər verilmişdir. Verilən təriflərin çoxluğu bir sıra komponentləri linqvistika, kulturologiya və kompetensiyanı özündə birləşdirən “linqvomədəni kompetensiya” termininin mürəkkəbliyi ilə izah olunur. Bu termini təşkil edən komponentlərin hər biri çoxaspektlidir və bu da linqvokulturoloji kompetensiyanın bir çox təriflərinin yaranmasına səbəb olur.

Tədqiqatçılar V.İ. Teliya [6, s.309] və E.A. Dortman [6,s. 26] linqvokulturoloji kompetensiyanı ana dilində danışanların milli-mədəni mentalitetini, dünyanın linqvistik mənzərəsinin milli spesifikasiyasını, linqvistik işarələrin mədəni semantikasında ifadə olunan dil vahidlərinin mənalarının milli-mədəni komponentini dərk etmək bacarığı kimi müəyyən edirlər.

Eyni zamanda İ.V. Xarçenkova və V.N. Teliya göstərir ki, linqvokulturoloji kompetensiyanın mədəniyyət kodunun kateqoriyaları özündə linqvistik işarələri və faktları şərh etmək qabiliyyətini ehtiva edir. V.V. Vorobyov, L.A. Koneva, D.I. Başurina, İ.V. Xarçenkova iddia edirlər ki, linqvokulturoloji kompetensiya dildə təcəssüm olunan mədəniyyət və mədəni dəyərlər haqqında biliklər sistemidir. İ.V. Xarçenkova ilə razılaşaraq, biz linqvokulturoloji kompetensiyanı dildə təcəssüm olunmuş mədəniyyət haqqında sistemli şəkildə təşkil edilmiş biliklər toplusu kimi müəyyən edirik [8,s.89].

Mətnlərin tərcüməsi prosesində linqvokulturoloji kompetensiyanı mənimsəmək sadəcə olaraq məcburi deyil, həm də şifahi və yazılı kommunikasiyada, habelə orijinal informasiya mənbələri ilə analitik işdə mədəni baryerləri aradan qaldırmaq üçün zəruri şərtidir.

Tərcümə prosesində Berdiçevskinin haqlı olaraq qeyd etdiyi kimi, hər iki mədəniyyət (mənbə və hədəf dilin mədəniyyəti) mühüm rol oynayır, ona görə də bu qarşılıqlı əlaqə prosesində mədəni məsafələr və yaxınlaşmalar müşahidə oluna bilər. Sintetik nəticə isə oxucunun və ya dinləyicinin şüurunda üçüncü mədəniyyətin meydana çıxmasıdır ki, bunun sayəsində oxucu oxuduğu bədii əsərin aid olduğu mənbə dil daşıyıcılarının linqvistik işarələrlə ifadə olunan mədəni və milli mentalitetini dərk edə biləcəklər, eyni zamanda dil maneələrini dəf edə və peşəkar, şəxsi və intellektual özünü inkişaf imkanlarını genişləndirə biləcəklər [9,s.41].

Buna əsaslanaraq hesab edirik ki, bədii mətnlər xarici dilin öyrənilməsi prosesində linqvokulturoloji kompetensiyanın inkişaf etdirilməsi üçün səmərəli vasitədir. Oxucunun bədii mətni seçimi məqsədəuyğunluğu, informasiya və linqvokulturoloji dəyəri ilə müəyyən edilməlidir. Biz bədii mətnləri müəyyən dil birliyinin leksik-semantik və milli-mədəni xüsusiyyətlərini şifahi və qrafik formada ifadə edən linqvomədəni fenomen kimi müəyyən edirik.

Mənbə dildən hədəf dilə tərcümə prosesinə linqvokulturoloji və kompetensiya əsaslı yanaşmalar əsas götürülür. Linqvokulturoloji kompetensiyanın məzmunu məsələsini nəzərdən keçirərkən qeyd etmək lazımdır ki, ənənəvi olaraq bir çox alimlər kompetensiyanın məzmun aspektini bilik, bacarıq və sahiblik baxımından nəzərdən keçirirlər. Mədəni konnotasiyaları müəyyən etmək üçün mətnlərlə işləyərkən linqvomədəni kompetensiyanın məzmununa, zənnimizcə, koqnitiv-formativ bacarıqlar, analitik-refleksiv və aksioloji bacarıqlar, yaradıcı-modelləşdirmə bacarıqları daxildir. Bu struktur-funksional elementlərin toplusu son nəticənin əldə edilməsinə yönəlmiş subyektiv-mahiyyətli və prosessual-fəaliyyət aspektlərinin - subyektin mədəniyyətlərarası səviyyədə aktiv qarşılıqlı əlaqədə olmasına imkan verən kompetensiya səviyyəsinin formalaşmasını təmin edir.

Yuxarıda deyilənlərə əsaslanaraq, inanırıq ki, linqvokulturoloji kompetensiya mədəni işarələnin dil vahidlərini müəyyən etmək məqsədilə mətnlərlə işləmək üçün aşağıdakı zəruri bacarıq növlərini ehtiva edir:

1) bədii mətnlərinə linqvokulturaların şərh prosesində linqvokulturoloji kompetensiyanın formalaşmasının xüsusiyyətlərini daha ətraflı başa düşmək üçün dil və mədəniyyət arasındakı əlaqəni eyni vaxtda qarşılıqlı əlaqədə təsvir edən alimlərin linqvokulturoloji tədqiqatları böyük maraq kəsb edir [5,s.131].

A.A. Zaliznyak dünyanın linqvistik mənzərəsini müəyyən bir linqvistik cəmiyyətin gündəlik şüurunda tarixən formalaşmış və dildə dünya haqqında təsəvvürlər toplusu, dünyanı dərk və təşkil

etmək üçün müəyyən bir üsul, reallığı konseptuallaşdırmaq kimi şərh edir. Hər bir xalqın dünyasının linqvistik mənzərəsi dilin məzmununda öz əksini tapır və dil birliyinin mədəni stereotiplərinin və konnotasiyalarının yaradılması üçün əsasdır.

“Dünyanın linqvistik mənzərəsi” kateqoriyasının problematikasına aşağıdakı sualların həlli daxildir:

- dil və mədəniyyətin qarşılıqlı təsirini, qarşılıqlı əlaqəsini və qarşılıqlı münasibətini öyrənmək;

- vahidlərin (reallıqların) mənalarının sosial mədəniyyətin münasibətləri konseptlər ilə müqayisəsi vasitəsilə mədəni və milli əhəmiyyətinin izahı;

- mədəni normalar, ənənələr və dəyərlər əsasında linqvistik kommunikasiya sistemlərində əks olunan cəmiyyətin milli mövcudluq formalarının təhlili.

Dünyanın linqvistik mənzərəsinin əsas xüsusiyyətləri olaraq Y.L. Veisgerber aşağıdakıları qeyd etmişdir: mənəvi (dil birliyinin mədəniyyəti və mentaliteti) və linqvistik komponentlər (dilnin mövcudluğu və fəaliyyəti); etnik və dil inkişafındakı tarixi dəyişikliklərin nəticəsi; linqvistik ifadədə sruktur və çoxsəviyyəlilik, çünki dünyanın linqvistik mənzərəsi səslərin toplusunu və birləşməsini, ana dili daşıyıcılarının nitq aparatının spesifik struktur xüsusiyyətlərini, dilin lüğət tərkibini, söz yaradıcılığı xüsusiyyətlərini, sintaksisi, dilin tərkibinin paremioloji xüsusiyyətlərini müəyyən edir; dil vasitəsilə mədəni və linqvistik spesifikasiyaların möhkəmləndirilməsi, dil mahiyyətinin homogenliyinin yaradılması; ana dili daşıyıcılarının şüurunda, dünyagörüşündə müəyyən leksemlərdə təsbit olunmuş kommunikativ davranış qaydalarının mövcudluğu; zamanla dəyişkənlik, çünki dil cəmiyyətdə, elmdə və mədəniyyətdə baş verən bütün dəyişiklikləri əks etdirir; hər bir linqvistik cəmiyyətin mədəni irsi [4,s.120].

I.V. Xarçenkova vurğulayır ki, linqvokulturoloji kompetensiya bir-birindən asılı olan vahidlərin işarəsi, linqvistik mənası və mədəni mənası daxil olmaqla funksional model şəklində təqdim edilməlidir. Bu o deməkdir ki, işarələr sistemi bir model şəklində təqdim olunan mədəniyyət haqqında real biliklər sistemini ortaya qoymalıdır, bu halda dünyanın linqvistik mənzərəsinin özü dünyanın linqvokultural mənzərəsinə bir kompetensiya kimi dərinləşir [8,s.90].

Tərcümə prosesində linqvomədəni komponentlərin cəlb edilməsi və linqvomədəni vəziyyəti nəzərə alınmalı və bunun üçün həm linqvistik vasitələrə, həm də dünya haqqında ümumi, sosial-mədəni biliyə sahib olmaq lazımdır.

V.İ. Şaklein linqvokulturoloji vəziyyət dedikdə, birincisi, müəyyən bir tarixi dövrdə dillər və mədəniyyətlər arasında dinamik və dalğavari qarşılıqlı əlaqə prosesini, ikincisi, hər zaman bir etnik qrupa xas olan mədəni fonu nəzərdə tutur [10,s.84]. Müəyyən bir dövrdə yaranan mədəni mətnlər xüsusi linqvistik ifadə üsullarını və ideoloji münasibətləri əks etdirir.

Buradan belə nəticə çıxır ki, linqvokulturoloji kompetensiya sosial icmaların üzvlərinin mədəni ənənələrinə uyğun olaraq kommunikativ davranışlarını şərh etmək bacarıqlarının inkişafına səbəb olur.

Milli icmalar və fərd ətraf məkana və dilə təsir göstərir, onu hər bir etnik qrup üçün sabit olan linqvokulturalar və linqvoideologiyalar əsasında modelləşdirir.

Linqvokulturemalar mədəniyyət və dil vahidlərinin məcmusudur və linqvokulturoloji təhlildə əsas təsvir vahididir. V.V. Vorobyev linqvokulturemaları dil və mədəniyyət hadisələrini, linqvistik və ekstralinqvistik məzmun əlaqəsini və birindən digərinə qarşılıqlı keçidi sintez edən mürəkkəb səviyyələri vahid kimi müəyyən edir [5,s.27].

Linqvokulturema terminin strukturuna linqvistik mənə, dildənkənar mühit (realiyalar) və sözün mədəni aurası (mədəni hadisədən assosiasiyalar) daxildir.

V.V. Vorobyov linqvokulturanın əsas xüsusiyyətlərini formalaşdırmışdır [5,s.28]:

- 1) ad ifadə etmək;
- 2) struktura malik olmaq;
- 3) mənbələrin xarakterinə görə birləşir.

Linqvokulturema söz, söz birləşməsi, abzas və ya bir neçə cümlə, mətn və ya şeirlə təmsil oluna bilər və məzmununda xüsusi icraat alır. Linqvokulturanın məzmununun dərk edilməsinin dərinliyi linqvokulturoloji kompetensiyanın formalaşma dərəcəsindən asılıdır. I.V. Xarçenkova ilə

razılaşaraq, hesab edirik ki, mədəni cəmiyyətlə müəyyən edilən, onun irsi, dil sahəsi - məzmunu ilə çərçivələnmiş linqvokulturoloji kompetensiya funksional model kimi nəzərdən keçirilə bilər.

Bədi tərcümə prosesi zamanı qarşıya çıxan əsas çətinliklər linqvokulturologiyaya koqnitiv yanaşma ilə də bağlıdır. V.V. Vorobyov linqvokulturanı xüsusi mikrofreym - linqvistik forma ilə təmsil olunan, leksik məna daşıyan mədəniyyət haqqında biliklər bloku kimi nəzərdən keçirməyi təklif edir.

Linqvokulturanın koqnitiv komponenti onun mənasının əsasını təşkil edir və linqvokulturoloji sahənin qurulması isə onun komponentlərinin bütün linqvokulturoloji sistemini mikrofreymlər kimi açıb dərk etməyə kömək edir.

Mənaca yaxın olan dil mədəniyyətlərinin çoxsəviyyəli strukturu, ümumi xüsusi ilə fərdin sintezi kimi anlayışlar sistemi olan linqvomədəni sahə adlanır. Linqvokulturoloji sahənin qurulması tərcüməçini mədəniyyət abidələri və parçaları ilə tanış olmağa məcbur edir. Müxtəlif növ sözlər linqvokulturoloji məlumatları ehtiva edir: toponimlər, məişət reallıqlarının danışq adları, jarqon, pəremialar, küçə ritorikası nümunələri, onimlər, frazeoloji vahidlər. V.M. Şaklein diqqəti belə bir fakta cəlb edir ki, əcnəbi dil ünvançısı linqvomədəniyyətin mənasını lüğətdə şərh edərkən onu düzgün qavraması üçün öyrənilən dilin müvafiq mədəni ənənələrini nəzərə almaq lazımdır [10,s.110].

Məsələn, “maison” və “ev” sözlərini müqayisə edərkən qeyd etmək lazımdır ki, fransızlar bu sözü ilk növbədə “yaşadıqları yerlə”, ruslar isə “ailə” anlayışı ilə əlaqələndirirlər. Ona görə də ruslar: “Mən evə gedirəm”/ «Я иду домой», fransızlar isə “Je vais chez moi” deyirlər.

Digər nümunədə isə “kafə” sözü Azərbaycan və fransız dillərində fərqli anlam daşıyır. Fransız “café”-sində (kafə) nahar edə bilməzsiniz, çünki “kafə” masaların olduğu və qəhvə, çay və spirtli içkilər içə biləcəyiniz yerdir. Azərbaycanda isə kafədə xörək yemək də mümkündür. Belə linqvokulturoloji tərcümə problemləri ən çox realilərdə müşahidə olunur. *Dear old Blighty. Xeyrixah qədim (qoca) İngiltərə*. “Blighty” İngiltərənin xalq danışq dilində işlənən adıdır. Birinci Dünya Müharibəsi zamanı əsgərlər vətənə geri dönmək üçün yaralanmağı yeganə çıxış yolu kimi görürdülər və yaralanmaq üçün dua edirdilər. Çox böyük ehtimalla bu reali ingilislərin Hindistanda hakimiyyəti dövründə yaranmışdır. Təbii ki, bu ifadəni tərcümə edən mütləq İngiltərə tarixi haqqında xəbərdar olmalıdır.

Nəticə: Yuxarıdakıları ümumiləşdirərək belə bir nəticəyə gələ bilərik ki, bədi tərcümə prosesində linqvokulturoloji kompetensiya məcburi hesab edilməlidir. Linqvokulturologiya mədəni dəyərlərin təcəssümüdür, ölkənin tarixini, dil və mədəni ənənələrini ifadə edir. Bədi tərcümə ilə məşğul olan tərcüməçi başqa ölkənin imicini özünəməxsus milli davranış elementlərini, nitq etiketini, mənəvi dəyərləri özündə əks etdirən, mədəniyyətin, ədəbi irsi mükəmməl şəkildə mənimsəməli, öyrənməli, qəbullanmalı, sonra tərcümə prosesinə başlamalıdır.

Ədəbiyyat siyahısı

1. Cəfərov N. Linqvokulturologiya/ Multidissiplinar dilçilik. Bakı: Elm və təhsil, 2021, s. 142
2. Əliyeva Z. Dil sisteminin konseptuallaşma və kateqoriyalaşdırma problemləri/ Z.Əliyeva. Bakı: Elm və təhsil, 2022
3. Бердичевский А. Л. Современные тенденции в обучении иностранному языку в Европе // Русский язык за рубежом. 2002. № 2. С. 60–65.
4. Вайсгербер Й.Л. Язык и философия // Вопросы языкознания. 1993. № 2. С. 114–124
5. Воробьев В.В. Лингвокультурология : (Теория и методы). М.: РУДН, 1997. 331 с.
6. Дортман С.Р. Обучение лингвокультурологической компетенции учащихся средних профессиональных образовательных учреждений Текст.: дис. . канд. пед. наук / С.Р.Дортман. Пятигорск, 2012. 180 с.
7. Телия В.Н. Культурно-национальные коннотации фразеологизмов: От мировидения к миропониманию // Славянское языкознание: докл. рос. делегации. М., 1993. С. 309.
8. Харченкова И.В. Концепция формирования лингвокультурологической компетенции студентов языковых факультетов на материале креолизованных текстов при обучении

- немецкому языку // Современные проблемы науки и образования. 2013. № 6 [Электронный ресурс]. URL: <http://www.science-education.ru/113-10867>
9. Юлдашева Л. В. Методологические и методические аспекты проблемы языка как культурно-исторической среды // Русский язык в школе. 1990. № 4. С. 41.
10. Шаклеин В.М. Лингвокультурная ситуация и исследование текста. М., 1997. 184 с

Ахундова Тайре

*Лингвистическая компетентность в художественном переводе:
содержание и теоретические основы*

Резюме

Язык как описание окружающего мира отражает уникальное мировоззрение каждого языка и его носителей. Осознание как существенных, так и незначительных различий между языками и культурами особенно важно для гуманитарных специальностей в целом и преподавания иностранных языков в частности.

Особое внимание и значение придается всестороннему изучению иностранного языка и национальной культуры в процессе художественного перевода. Как система лингвокультурных ценностей он ценится как фактор, раскрывающий объективную связь между человеком, языком и культурой.

Как мы знаем, в процессе перевода с одного языка на другой большое значение имеет владение носителями того языка, на котором вы переводите. Статья посвящена усвоению культуры изучаемого языка в процессе художественного перевода.

При написании статьи использовались источники на азербайджанском, русском и английском языках.

Ключевые слова: компетентность, языковая культура, перевод, искусство, язык.

Akhundova Taire

*Linguistic competency in literary translation:
content and theoretical frameworks*

Summary

Language, as a description of the surrounding world, reflects a unique worldview for each language and its speakers. Being aware of both significant and minor differences between languages and cultures is especially important for humanities majors in general and foreign language teaching in particular.

Special attention and importance is given to the comprehensive study of foreign language and national culture in the literary translation process. As a system of linguistic and cultural values, it is valued as a factor that reveals the objective relationship between man, language and culture.

As we know, in the process of translating from one language to another, mastering the speakers of the language you are translating is of great importance. The article is devoted to the assimilation of the culture of the target language in the process of literary translation.

The sources in Azerbaijani, Russian, and English languages were used to write the article.

Key words: competence, linguistic culture, translation, art, language.

Çapa tövsiyə edən:

Dövlət Gömrük Komitəsinin Akademiyası

Rəyçilər:

dosent Sima Quliyeva

dosent Natavan Hüseynova

UOT-811.11-112

Səhifə: 105-109

<https://doi.org/10.59849/2663-8967.2024.2.105>

Aysel Hasanova
Azerbaijan Institute of Theology
e-mail: ayselgasanova@ait.edu.az

TYOLOGY OF CONCEPTS IN MODERN LINGUISTICS

XÜLASƏ

Məqalə müasir dilçilikdə anlayışların tipologiyasının müəyyənləşdirilməsinə həsr edilmişdir. Bu problemə müxtəlif baxışlar verilir, ən məşhur təsnifatlar təsvir edilir, linqvokulturologiyanın əsas terminlərinin mənası açılır: “konsept”, “konseptosfera”, “mentallıq vahidi”. Burada konsepsiya operativ yaddaş vahidi, insanın reallıq haqqında mədəni şəkildə müəyyən edilmiş spesifik fikirlərini əks etdirən psixi leksikon kimi qəbul edilir.

Açar sözlər: konsept, koqnitiv dilçilik, mədəniyyətşünaslıq, struktur, tipologiya, milli dil, mental vahid.

Abstract: The article's main goal is to define current linguistics' term typology. The most well-known classification, the definition of fundamental concepts—"concept," "conceptual sphere," and "the mental unit"—is the subject of the diverse points of view on this matter. The purpose of the essay is to convey and explain this intricate idea of unit mentality. The goal of the research is explored in all of its forms and is determined by integrating information expressed both verbally and nonverbally in the conceptual domain.

S.A. Askoldov-Alexeyev used the term "concept" for the first time in 1928. Concepts, such as "plant," "justice," and "mathematic concepts," are mental formations that serve as stand-ins for an infinite number of subjects, behaviors, and mental functions that share the same genesis in thought processes. "The nature of generic terms or concepts—referred to as universals in medieval terminology—is an old subject that is on the waiting list, but its key point is barely touched upon. The overall idea that constitutes the awareness act is still of a very mysterious magnitude, and the nature of the concepts is similarly mysterious [1]. Even though these remarks were made more than 80 years ago, they remain crucial.

Examining the nature of concepts is important in modern linguistics, because it presents us with the realization that there are many different points of view.

The terms "concept" and "formed part of the conceptual machinery of lingvoculturology, semantics, and cognitive science. In science, the term "consolidation" is associated with a certain degree of boundary ambiguity, arbitrary usage, and confusion with terms that have similar meanings or linguistic forms [9:75].

Two approaches are taken in the analysis of the term "concept" in current research:

1. In accordance with the gnosiology of idea (viewed from the perspective of the concept's genesis, "location," correlation with reality, and modes of presentation).

2. In accordance with the notion typology (as seen from the perspective of a particular science or discipline, explaining its conceptual framework and requirement for this term) [13: 17].

Concerning the first direction, all points of view on this definition of “concept” in scientific literature can be combined in the following:

- concept is the content of the notion which accretes the volume gradually developing and updating different semantic features in the speech (narrow understanding);

Concept "expresses" meanings associated with the "national color" and the ways in which language serves as a tool for thought and communication (broad understanding)

Concepts can be classified according to their standardization (individual, group, and national) as mental formations. They can be categorized into conceptions, schemes, notions, frames, etc. according on their content. Concepts can be represented by lexemes, phrase combinations, free

word combinations, syntactic constructions, texts, and even groups of texts based on language expression (Z.D. Popova).

According to E.C. Kubryakova, "concept is examined as a nexus between thinking and language; as a unit of consciousness and an information structure which reflects the human experience"; "as an intentional function from the possible world to its objects"; "as a basic perceptive-cognitive-affective formation of dynamic character which functions spontaneously in cognitive and communicative activity of an individual and which subordinates to regularity of mental life of a person"; "a unit of language thought" (T.A. Fesenko); "a complex mental unit which turns different sides during the process of mental activity updating... its equal features and layers"; any distinct mental entity that replicates the goal of the actual or ideal world and is stored in language speakers' national memories as a cognized verbal designated substratum (A. P. Babushkin); "the object's knowledge from the "Reality" world transformed into the "Ideal" world's knowledge" (A. Vezhbitskaya); and so on [13: 18–19].

A concept is an aspect of the mind, a mental unit. The human mind serves as a bridge between language and reality. Cultural data enters the mind, gets filtered there, gets overdone, and gets systematized: "Something like a clot of culture in a human mind;... something by means of which a person... himself enters the culture" [Arutyunova 1993: 3] is what concepts are. They exist in the human mind (in the mental world) in the form of "bundles" of notions, knowledge, associations, and emotional experience. Concepts are both conceived and are also experienced. [15: 40, 42].

D.S. Likhachyov coined the term "conceptosphere" for scientific usage, based on concepts used by B.Y. Vernadskiy, such as "biosphere," "noosphere," and so forth. The conceptosphere is a pure mental sphere made up of concepts. Concepts can then be expressed as ideas, notions, frames, scripts, gestalts (more or less sophisticated mental images of outer space), abstract essences that generalize different aspects of outer space, and mental pictures. Additionally, the conceptosphere possesses cognitive classifiers that support a clear, comprehensive, and adaptable conceptosphere structure [12: 61–62].

D.S. Likhachyov asserts that "the richer the nation's culture, the richer the national language's conceptosphere... The national language's conceptosphere has many distinct variations that are categorized and manifest themselves in various ways. [11: 5,9].

Regarding the concept as a cultural fact, Y.S. Stepanov distinguishes three elements, or three "layers," of the concept: 1) the primary, urgent feature; 2) one or more secondary, "passive" features that are no longer urgent and are "historical"; 3) the internal form, which is typically unconscious and imprinted in the outside, word form [15:46–54]. Concepts have distinct layers, and within these layers, they have distinct realities for members of the respective society. Furthermore, as concepts are expressed differently in various cultural contexts, it is appropriate to take into account, for instance, how the notions of "family," "marriage," and "wife" are portrayed in Tatar, English, and Russian cultures, among others.

The researcher encounters an uneven representation of units when comparing notions unique to various national cultures [16: 134]. A lacunarity, or the lack of distinct features and units in one system relative to another, is the extreme form of asymmetric unit representation. Figuratively speaking, these are "unfilled gaps" in a matrix that can be broadly classified into the following varieties: 1) Absent in one of the cultures of actuals comprehension peculiar to the other culture (object, anthroponomical, historical, and cultural): "kokoshnik," "shilling," "Komsomol meeting"; 2) absent in one of the cultures of comparing the comprehension of objects, illogisms, which were not caused by the needs of people but may be invented or created [5]; 3) unimportant for one of the characteristics that are named in the culture to which it is urgent: in English, fair play refers to following the rules; in Russian culture, generosity is a particular trait of the national character. Since the lingvocultural peculiarities exist here, it would be erroneous to discuss lacunarity as of the object absence in the previous instance. The distinctive feature that is considered separately is known as the ethnospecific quality. Everything in the language is idiomatic, according to I.E. Anichkov [2]. We find V.M. Savitskiy's

theory of the linguistic continuum and the degree of idiomaticity of a language unit to be quite intriguing in this context [14]. As a result, three categories of ideas stand out: 1) Specific sociocultural and ethnocultural notions that convey the quirks of the respective culture; 2) General concepts whose cultural details are implied and necessitate searches for cultural associations; and 3) Universal concepts, which lack cultural specifics. Let's look at what is meant by "concept." S.G. Vorkachev highlights the subsequent elements: 1) all of the information that is important for communication, including its paradigmatic, syntagmatic, and word-forming relationships, 2) every pragmatic detail of the language sign; 3) the word's cognitive memory, which is its semantic properties related to its original destination and the language's system of spiritual values (i.e., the cultural and ethnic component that reflects the linguistic picture of its informants' world) [7: 66–70].

When taken as a whole, concepts encompass lexemes, whose meanings constitute both the mental content of the national language and the informants' "naïve picture of the world." When used narrowly, concepts include the limited set of semantic formulations that define a particular culture's bearers and serve as a key to comprehending the national psyche. Distinct languages contain distinct symbols for metaphysical notions like soul, truth, liberty, pleasure, and love, which are mental essences with a high degree of abstractness. A sign's function is to presuppose the use of its figurative object content in order to represent its abstract content.

Words alone, word combinations, phraseological components, phrases, and texts can all be used to verbalize concepts. It is sufficient to represent a tangible idea by linking a consistent sensory impression with the meaning of a different word that evokes the same image; nonetheless, complete word combinations and sentences are employed to further complicate the expressed meanings. Often, multiple linguistic expressions can convey the same ideas. Some concepts require knowledge of a large number of scenarios that reflect the interrelated features of such concepts, thus they are expressed with the aid of the entire text or a row of works by one or more writers.

The lexical and phraseological levels are where verbalization is mostly supplied. The lexical level uses entirely distinct nominative strategies to objectify the world phenomena. The language's lexical material "directly" reflects bits of extralinguistic reality, and vocabulary research in the language turns out to be technological. Concepts are organized as follows: Layers of etymology and urgency (Y.S. Stepanov); center and outskirts (Z.D. Popova and others).

The organizational and structural types are as follows: concept-minimum and concept-maximum (A. Vezhbetskaya); concept-scheme, concept-frame, concept-insight, concept-scenario, kaleidoscopic (A.P. Babushkin, Z.D. Popova, and others); micro- and macroconcept; superconcept; individual, microgroup, macrogroup, national, civil, and universal (G.G. Slyishkin, V.I. Karasik); ethnocultural and sociocultural (G.G. Slyishkin); names, uniques, and universals; archetype and invariant (S.T.Vorkachev).

The major categories of a notion are denoted by the following:

- cultural concept (S.T.Vorkachev, V.I. Karasik, T.V. Matveyeva);
- lingvocultural concept (V.I. Karasik, N.V. Rappoport);
- cognitive concept (E.S. Kubryakova, Z.D. Popova, S.T.Vorkachev);
- emotional concept (A. Vezhbetskaya); • scientific concept (T.V. Matveyeva) [13: 19-22].

It is simple to conclude that different authors from the past ten years have not arrived to a consensus on how to grasp the notion based on the classification of the substantial and structural aspects that has been offered [16].

The idea as a mental formation in the human mind is the doorway to the conceptsphere of society and, ultimately, to the culture. Thus, lingvocognitive and lingvocultural approaches to the study of the concept are not mutually exclusive. The idea as a cultural unit is a preoccupation on the shared experience that becomes the individual's own. Stated otherwise, the distinction between these approaches lies in their unique vectors: the lingvocognitive concept represents the path from the individual's mind to the culture, while the lingvocultural concept reflects the path from the culture to the individual's mind. As stated in [9: 117; 16: 58], "at the same time, we understand that the differentiation of the motion outside and the motion inside is the researchers' hook and in reality

the motion is an integral and multidimensional process." This difference is comparable to the generative and interpretative models of communication. After summarizing the perspectives of the scholars on the idea, we can conclude that the concept is understood within the framework of the lingvocultural approach as a multidimensional mental formation that consists of figurative, intellectual, and value elements. The cultural component differs from the other aspects used in the contemporary science of conditional mental units in that, despite being multidimensional, the priority of the value relation to the imaging object is typical for the concept. The process of generalizing the findings of experimental reality cognition to the boundaries of human memory and their relationship to previously taught value dominants that are reflected in religion, ideology, art, and other forms is known as concept creation.

The process of selecting and utilizing specific language tools that, in the message sender's view, are able to make this notion more active in the addressee's mind is known as concept functioning. As a result, concepts are created in the mind, are shaped by society, and are objectified through language.

References

1. Vezhbitskaya A. Comprehension of cultures through the key words. Moscow, Slavic culture languages, 2001 – 288 p
2. Stepanov Y.S. Constants. Dictionary of the Russian literature. The experience of the researches. M. School "Languages of the Russian culture", 1996. – 288 p
3. Popova Z.D., Sternin I.A. Language and national picture of the world. – Voronezh: "Istoki" Publishing, 2002. – 318 p.
4. Askoldov S.A. Concept and the word. // Russian literature. Anthology. Moscow: Academia, 1997.- 271 p.
5. Byikova G.V. Lacunarity as category of lexical systemology: Author's abstract of dissertation of the candidate of philological sciences. – Rostov-on-Don, 2004. – 16 p.
6. Vorkachev S.G. Comparative ethnosemantics of the teleonomnous concepts "love" and "happiness" (RussianEnglish parallels). – Volgograd: Peremena, 2003. – 164 p.
7. Savitskiy V.M., Kulayeva O.A. Linguistic continuum conception. – Samara: STC Publishing, 2004. – 178 p
8. Anichkov A.P. Study of idioms and semantics // Linguistics questions. 1992. – №5.
9. Karasik V.I. Language circle: person, concepts. Discourse. – M.: Gnosis, 2004. – 390 p.
10. Prokhorov Y.E. Searching for the concept. M., 2008. - 176 p.
11. Babushkin A.P. Types of concepts in the lexical and phraseological semantics of the language. – Voronezh: Voronezh University Publishing, 1996. – 104 p.
12. Fatkullina F.G. Category of destructiveness in the modern Russian language. Diss.... Prof. the topic of degree work. Sciences. - Ufa, 2002, 323 p.
13. Savitskiy V.M., Kulayeva O.A. Linguistic continuum conception. – Samara: STC Publishing, 2004. – 178 p
14. Boldyirev N.N. Cognitive semantics: Course of lectures on the English philology. – Tambov: Tambov University Publishing, 2001 – 123 p.
15. Demyankov V.Z. Notion and concept in fiction and in the scientific language // Linguistics questions. 2001. № 1. P. 35-47.
16. Likhachev D.S. Conceptosphere of the Russian language // Russian literature: Anthology. - M.: Academia, 1997. – 196 p.

Айсель Гасанова

Типология концептов в современной лингвистике

Резюме

Статья посвящена определению типологии концептов в современном языкознании. Приведены различные взгляды на этот вопрос, описаны наиболее известные классификации, раскрыто значение основных терминов лингвокультурологии: «концепт», «концептуальное пространство», «единица ментальности». Это понятие считается активной единицей памяти, ментальным словарем, отражающим конкретные, культурно обусловленные представления человека о действительности.

Ключевые слова: *концепт, когнитивная лингвистика, лингвокультурология, структура, типология, национальный язык, единица ментальности.*

Çara tövsiyə edən: *Azərbaycan İlahiyyat İnstitutu*

Rəyçilər: *dosent Aytən Allahverdiyeva
fil.ü.f.d. Pərvin Bayramova*

UOT-811.512.162

Səhifə: 110-113

<https://doi.org/10.59849/2663-8967.2024.2.110>

Gülnar Ağakışiyeva
Bakı Sıavyan Universiteti,
gulnar.rehimli.90@mail.ru

“KİTABİ-DƏDƏ QORQUD”DA VƏ MÜSTƏQİLLİK DÖVRÜ AZƏRBAYCAN BƏDİİ NƏSRİNDƏ İŞLƏNƏN ORTAQ DİALEKTİZMLƏR

XÜLASƏ

Məqalədə “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanının və müstəqillik dövrü Azərbaycan bədii nəsrində işlənən dialektizmlərdə qədim sözlər müqayisəli şəkildə araşdırılmış və təhlilə cəlb olunmuşdur. Tədqiqata cəlb etdiyimiz (yağı, sapand, al, arı, iraq) qədim sözlər müasir Azərbaycan ədəbi dili üçün arxaikləşsə də, ayrı-ayrı dialekt və şivələrdə öz işləkliyini qoruyub saxlamış və bu kimi sözlər bizə dilimizin inkişaf tarixinin öyrənilməsində zəngin material verməklə yanaşı bir daha dilimizin lüğət tərkibinin zənginliyini və qədim tarixə malik olmasını sübut edir.

Açar sözlər: bədii nəsr, lüğət tərkibi, dialektizm, qədim sözlər, dilin tarixi

Giriş: Dilin və xalqın inkişaf tarixinin öyrənilməsində müxtəlif mənbələrdən istifadə olunur. Belə tutarlı mənbələrdən biri də ümumtürk abidəsi hesab olunan “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanının dili və dilimizin doğma sözləri, arxivi hesab olunan dialektizmlərdir. “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanı lüğət tərkibinin zənginliyi ilə özündə bir çox dil faktlarını mühafizə etməsi baxımından diqqəti cəlb edir. Abidənin dilində Azərbaycan dilinin dialekt leksikası, qədim türk yazılı abidələrinin dili ilə uyğun gələn bir çox dil faktları var. Azərbaycan dilinin tarixinin öyrənilməsi baxımından “Kitabi-Dədə Qorqud” abidəsinin lüğət tərkibində işlənmiş bəzi söz və ifadələrin müstəqillik dövrü Azərbaycan nəsrində işlənmiş bir neçə ortaq dialektizmləri nəzərdən keçirmək dil tarixinin öyrənilməsi və ədəbi dilimizin lüğət tərkibinin zənginləşməsi baxımından əhəmiyyətlidir.

Müasir Azərbaycan ədəbi dili üçün arxaikləşən, lakin müstəqillik dövrü Azərbaycan bədii nəsrində dialektizmlərdə və “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanının dilində işlənən aşağıdakı qədim türk sözlərini nəzərdən keçirək:

Yağı – Düşmən, rəqib, talançı, soyğunçu. “Yağmalamaq” kökündən yaranan bu söz talamaq, soymaq, yığıb aparmaq anlayışını bildirir. “Düşmən” sözü ilə müqayisədə “yağı” KDQ -də daha çox işlənmişdir: “Eldə yağı yoqikən sənin babanm üstinə yağı gəldi” [10, s.327]; Azğın dinlü yağı kafirdir, oğul, -dedi. Səni yağı nerədən darımış, gözəl yurdum?! Qara başım bunaldı, üzərinə yağı gəldi [10, s.128]. Nümunələrdən görüldüyü kimi “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanında bu leksik vahid ən çox “düşmən” anlamında işlənmişdir, lakin bununla yanaşı bu sözün “müharibə” anlamında işlənməsinə də rast gəlirik: “Dəstursuzca yağıya girmək bizim üçün eyib olur” [10, s.360].

Qərbi Azərbaycan şivələri üçün işlək olan bu söz Çəmbərək şivəsində “düşmən” mənasında işlənir: Ev-eşikləri yağı əli ilə yağmalandı [5, s.33].

A.Qurbanov düşmən anlamı “yağı” sözünü ayıtmaq (demək), əsrük (sərxoş), yey (yaxşı), irişmək (çatmaq), yazı (çöl) və s. kimi sözlərlə birgə leksik arxaizmlər sırasında izah edir [13, s.213].

Sapand – KDQ-də bu leksik vahid sapan formasında döyüş zamanı daş və digər ağır şeylər atmaq üçün istifadə edilən müharibə ləvazimatı mənasında işlədilir. Dastanının dilində bu söz daha çox Qaraca çobanla bağlı işlədilir: “Qaracıq çoban kafirin üç yüzini sapan daşıyla yerə biraqdı. İki qardaş oxa düşdi, şəhid oldu. Çobanın daşı dükəndi; qoyun deməz, keçi deməz, sapanın ayasına qor atar, kafiri yıqar” [10, s.41]. Dastanda döyüş meydanında alp igidlərin məharətlə tətbiq etdikləri - qılinc, şeşpər, nizə, ox, gürz, cida, toppuz, süngü, çomaq, sapand, kəmənd və s. silah növlərindəndir.

Bu sözün B.Əhmədovun müəllifi olduğu “Etimologiya lüğəti” əsərində bu cür izahına rast gəlirik: “Mənbələrdə bir variantı sapatan kimi verilib. Sap (sıq) isə daş-kəsək anlamında işlədilən bir kəlmə olub. Deməli, sapatan (sapand) “daşatan” deməkdir. Sapand sözü həm də salku kimi işlədilib” [6, s.219].

Bu söz Qərbi Azərbaycanın Basarkeçər, Çəmbərək, Kalinino şivələrində daş atmaq üçün meşindən hazırlanan qoşa uzunqollu silah mənasında işlənir [3, s. 235]. Yeddi qardaşın birçə bacısını qoyduz sapanda, atdız diyarbadıyar [4, s.44].

Quba dialektində də işlədilən bu leksik vahid “Yundan toxunan və içərisinə daş qoyulub atılan uzun qollu silah” anlamında işlədilir [12, s.260]. R.Rüstəmov qeyd edir ki, Quba dialektində uşaqların quş vurmaq üçün istifadə etdikləri haça ağac və rezindən düzəldilən alət sapand adlanır [12, s.260].

Al – Bu söz Ağcabədi, Ağdam, Bakı, Cəbrayıl, Füzuli, Qazax şivələrində hiylə, yalan mənalarında işlənir [1, s.18].

Al sözü Naxçıvanın Şərur dialektinin Kürçülü şivəsində “hiylə”, Qərbi Azərbaycanın Basarkeçər şivəsində isə “yalançı, hiyləgər” anlamlarında işlənir. Tədqiqatə cəlb olunan müstəqillik dövrü bədii nəsr nümunələrində də bu leksik vahid yalan, hiylə anlamlarında işlənir: Məni al diliynən evdən çölə çıxardıblar, qamarlayıb üç qolu zorlu kişi... [4, s.196]. Bərdə, Qazax şivələrində “hiylə, yalan” mənalarında işlənir.

Qeyd edək ki, müasir Azərbaycan ədəbi dilində bu qədim söz aldatmaq felinin tərkibində işlənərək “qəsdən yayındırmaq”, “başını tovlamaq”, “yoldan çıxarmaq” mənalarını ifadə edir [2, s.96].

“Kitabi-Dədə Qorqud” dastanının dilində də bu leksik vahid qırmızı, hiylə, yalan mənalarında işlənmişdir: Namərd tayın al eyləmiş [10, s.40].

Arı – Maraqlıdır ki, bu söz ədəbi dilimizdə arıq, arıqlamaq sözlərinin tərkibində öz semantikasını qoruyub saxlamışdır. B.Əhmədov bu sözün maraqlı etimologiyasını verir: “Arıq, arımaq felindən əmələ gəlib. “Təmiz” mənasında işlədilən arı sözü də buradandır. Arıq adamın əti tökülür, bədəni “təmizlənir” (yüngülləşir). “Təmizlənmək” mənasında indi arımaq kəlməsi işlədilir” [6, s.23].

KDQ dastanının dilində işlənən bu leksik vahid *arı/aru* fonetik formalarında təmiz mənasında işlənmişdir: Arı sudan abdəst aldılar [9, s.22]; Quşun ala qatını, qumaşın arusunu, qızın göğçəğini, toquzlama çırğab çuqa Bayındır xana pəncəyək çıqardılar [9, s.50].

Müasir Azərbaycan dilinin lüğət tərkibində arı sözü arıtlama, arıtlamaq, arıtlanmaq, arıtlatmaq kimi sözlərdə öz izini saxlamışdır.

Bu söz Qərbi Azərbaycanın Çəmbərək, Dərələyəz Kalinino şivələrində təmiz, pak, saf mənalarında işlənir. Eyni mənada arı sözünə Ağdam, Füzuli, Qazax, Quba, Şahbuz, Şəmkir, Tovuz dialekt və şivələrində, arı formasında isə Bakı dialekti və Xaçmaz şivəsində rast gəlinir [1, s.25]; Aybuta güldən təmizdi; aydan arı, sudan durudu [4, s.362]; Amma indi içini arıtlayıb, bir-iki dəfə öskürdü [8, s.252].

İraq – bu söz irəğ, irax fonetik formalarında müxtəlif dialekt və şivələrdə işlədilir. Qərbi Azərbaycanın Çəmbərək, Dərələyəz, Kalinino şivələrində irəğ formasında, Vedi, Zəngibasar şivələrində isə irax formasında uzaq, aralı mənalarında işlənir: Çox iraqlardan başlamışdı Baba sakit söhbətinə [4, s.88].

KDQ-də iraq/iraq formalarında işlənərək uzaq mənasında işlədilmişdir: Bərə çoban, iraqından-yaqınından bərə gəlmiş [10, s.43].

Bu leksik vahidin etimologiyası ilə bağlı B.Əhmədov yazır: “Uzaq mənasında işlədilmiş (gözdən uzaq, könlüdən iraq deyirik) bu söz iraq (удалиться) felindən -q şəkilçisini artırmaqla əmələ gəlib. Dilimizdə r-z əvəzlənməsinin geniş yayıldığına nəzərə alsaq, demək olar ki, elə uzaq sözünün özü də iraq kəlməsinin dəyişmiş formasıdır. Sözün ilkin kökü ir (ur) sözüdür” [6, s. 132].

KDQ dastanının dilində və müstəqillik dövrü yazılan nəsr əsərlərinin dilində işlənən dialektizmlərdə qədim Azərbaycan sözü kimi işlənən iraq sözü müasir Azərbaycan dilində də geniş şəkildə işlənir.

Dastanın dilində işlənmiş belə sözlər müasir ədəbi dil baxımından arxaik hesab edilsə də bəzi dialekt və şivələrdə öz mühafizəkarlığını qoruyub saxlamışdır. E.Əzizov göstərir ki, “əgər müasir ədəbi dilimiz üçün arxaikləşən, lakin şivələrdə mühafizə edilən sözlər müxtəlif dövrlərin yazılı abidələrində işlənirsə, şübhə yoxdur ki, həmin leksik vahidlər abidənin yarandığı dövrün şivələri üçün də işlək olmuşdur” [7, s.223]. Qeyd edək ki, dastanın dilində işlənmiş belə sözlər müasir ədəbi dilimiz üçün arxaik sözlər hesab olunur, yəni bu sözlər artıq ölü, mübarizədə məğlub olan sözlər hesab olunur, lakin unudulmaqda olan belə sözlər dilimizin canlı xəzinəsi, arxivi olan dialektizmlərdə öz mühafizəkarlığını qoruyaraq şair və yazıçılar tərəfindən müəyyən üslubi məqsədlərlə bədii əsərlərin dilinə gətirilərək unudulmaqdan xilas olmuş, dilimizin tarixinin öyrənilməsində mühüm rol oynamışdır.

Nəticə: Nümunələrdən də görüldüyü kimi, “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanının və müstəqillik dövrü bədii nəsr əsərlərinin dilində işlənən dialektizmlərdə qədim sözlər qədim və zəngin tarixə malikdir. Bu sözlər bir daha Azərbaycan dilinin qədim tarixə və zəngin lüğət tərkibinə malik olduğunu sübut edir.

Ədəbiyyat siyahısı

1. Azərbaycan dilinin dialektoloji lüğəti. Bakı, “Şərq-Qərb”, 2007, 568 s.
2. Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti. 4 cildə, II c. Bakı: Şərq-Qərb, 2006, 792 s.
3. Bədəlova A.İ. Qərbi Azərbaycan şivələri lüğəti, Ankara 2023, 314 s.
4. Cəfərzadə Ə. Eldən-elə. Bakı, “Şərq-Qərb”, 2006, 384 s.
5. Cəfərzadə Ə. İşığa doğru. Bakı, “Şərq-Qərb”, 2006, 384 s.
6. Əhmədov B.İ. Etimologiya lüğəti. Bakı, “Altun kitab”, 2015, 288 s.
7. Əzizov E.İ. Azərbaycan dilinin tarixi dialektologiyası. Bakı, Elm və təhsil, 2016, 347 s.
8. İsmayıl Şıxlı. Seçilmiş əsərləri. İki cildə. I cild. Bakı, “Şərq-Qərb”, 2005, 408 s.
9. “Kitabi-Dədə Qorqud” dilinin izahlı lüğəti. Bakı: Elm, 1999, 204 s.
10. “Kitabi-Dədə Qorqud” ensiklopediyası, 2 cildə, II c, Bakı, Yeni Nəşrlər Evi, 2000, 567 s.
11. Quliyev Ə. A., Əliyeva N.Y. Naxçıvan dialekt və şivələrinin lüğəti. Naxçıvan: Əcəmi, 2017, 296 s.
12. Rüstəmov R.Ə. Quba dialekti. Azərbaycan SSREA nəşriyyatı, Bakı-1961, 274 s.
13. Tanrıverdi Ə. V. “Kitabi-Dədə Qorqud” un söz dünyası”. Bakı, 2006, 471 s.

Агакишиева Гульнар

***О «Китаби-Даде Горгуд» в период независимости и общем диалектизме,
использованном в литературе азербайджана
Резюме***

В статье сравнительно изучаются и включаются в анализ древние слова эпоса «Китаби-Дада Горгуд» и диалектизмы, развитые в азербайджанской художественной литературе периода независимости.

Хотя древние слова, которые мы привлекли к исследованию (yağı, sapand, al, ari, iraq) стали архаичными для современного литературного языка Азербайджана, они сохранили свою функциональность в отдельных диалектах и диалектах, и такие слова дают нам богатую информацию. материал для изучения истории развития нашего языка, доказывает богатство словарного запаса и его древнюю историю.

Ключевые слова: художественная проза, содержание словаря, диалектизм, , древние слова, история языка

Agakishiyeva Gulnar

***About common dialecticisms used in "Kitabi-Dade Gorgud"
and in Azerbaijan artistic prose of the independence period
Summary***

In the article, the ancient words of the epic "Kitabi-Dada Gorgud" and the dialectisms developed in the Azerbaijani artistic prose of the period of independence are comparatively examined and included in the analysis.

Although the ancient words (yağı, sapand, al, arı, iraq) that we involved in the study have become archaic for the modern literary language of Azerbaijan, they have preserved their functionality in separate dialects and dialects, and such words provide us with rich material. according to the study of the history of the development of our language and proves the richness of the vocabulary of our language and its ancient history.

Key words: *artistic prose, dictionary content, dialectism, ancient words, history of language.*

Çapa tövsiyə edən:

Bakı Slavyan Universiteti

Rəyçilər:

***professor İkrəm Qasimov
dosent Fidan Salayeva***